

Rusisztikai Könyvek XXXII.

Háború és nemzeti önismeret

70 éve támadta meg
a náci Németország a Szovjetuniót

Szerkesztette

BARTHA ESZTER, KRAUSZ TAMÁS

Russica Pannonicana

Sorozatszerkeszt
KRAUSZ TAMÁS

A MAGYAR-OROSZ TÖRTÉNE SZ VEGYES BIZOTTSÁG
NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJÁNAK
SZERKESZTETT EL ADÁSAI
(2011. JÚNIUS 10.)

Tartalom

Előszó	7
I.	
Krausz Tamás: Viták a német-szovjet meg nem támadási egyezmény értékeléséről I. Ki felel a háborúért?	9
Vaszilij Hrisztoforov: A háborús katasztrófa elhárítása érdekében tett rendkívüli intézkedések a Szovjetunióban (1941. június-augusztus)	23
Leonyid Gibianszkij: A Szovjetunió elleni hitleri agresszió küszöbén - a nemzetközi politikai válság utolsó fázisa a Balkánon és a Szovjetunió	44
Mihail Minc: A szovjet vezetés katonai-doktrínális irányvonala és a szovjet stratégiai tervek az 1941-1942-es években	71
Szamborovszkyné Nagy Ibolya: Az 1941. évi náci Németország Szovjetunió elleni támadásának megjelenése a jelenlegi ukrain iskolai történelemtankönyvekben	86
Valerij Muszatov: A Nagy Honvéd Háború történetének meghamisításáról, Sztálin szerepéről és a Győzelem örökségének sorsáról	92
Majoros István: A francia sajtó a Szovjetunió megtámadásáról (1941. június 22.-július 5.)	105
Bartha Eszter: A „preventív” háború és a totalitarizmus összefüggései: Néhány megjegyzés a vitához az angolszász szakirodalom alapján	113

II.

Sipos Péter:

Fegyveres semlegesség és tengelypolitika
Magyarországon 1940-1941 125

Pritz Pál:

A Szovjetunió elleni magyar hadbalépés
döntési mechanizmusa 135

Juhász József:

Hogy látják k?: Az 1941-1944-es jugoszláviai
magyar szerepvállalás megítélése a mai délszláv
historiográfiában 141

Pihurik Judit:

írások a hadszíntérr l: magyar katonák véleménye
a Szovjetunió elleni háborúról 1942-1943 146

III.

Alekszandr Djukov:

A háború kezdete és a holokauszt a Baltikumban
és Ukrajnában - a felel sség kérdésér l 153

Dmitrij Sztratievszkij:

A szovjet hadifogoly alakja a német társadalmi
emlékezetben és Németország historiográfiájában
- társadalmi és politikai szempontok 163

Szita Szabolcs:

Zsidók deportálása Magyarországról 1941 nyarán
a Szovjetunió megszállt területeire 173

Melléklet

Vaszilij Hrisztoforov-Varga Éva Mária:

Werth Henrik vezérkari f nök vallomásai
szovjet fogságban 187

Werth Henrik, a magyar hadsereg vezéreztetésének
kihallgatási jegyz könyvei 213

Paulus vezértábornagy kihallgatási jegyz könyve 265

A kötet szerz i 271

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA

Az 1941. évi náci Németország Szovjetunió elleni támadásának megjelenése a jelenlegi ukrainai iskolai történelemtankönyvekben

Minden etnikum vétkes abban, hogy saját veszteségeiket úgy tárták a világ elé,
hogy közben a más nemzetiség áldozatokról nem ejtettek szót.
Minden olyan kísérlet, amelyik csupán az egyik oldal veszteségeit akarja feltérképezni,
csak torz képhez vezethet.

(Norman Davis)

Ukrajna nagyon fiatal állam, ebben az évben ünnepli megalakulásának 20. évfordulóját. Ebből kifolyólag az ukrán történetírás húsz évvel ezelőtt paradigmaváltáson esett át, aminek lenyomatai azonnal megjelentek az iskolai történelemtankönyvekben. Az 1990-es évek elején az egész poszt szocialista térségben a humán tudományok „felszabadultak” a marxista-leninista legitimációs ideológia szorítása alól, és az ukrainai történészek is siettek megszabadulni ettől a „mundértól”. Pedig Oroszt Szubtelnij kanadai történész azt javasolta kollégáinak, ne siessenek kidobni a marxista metodológiát, amíg nem bírják az újat. Ám a múlt külső ségeitől a történettudósok igen hamar megszabadultak, addigi munkásságuk termékeit sokszor szó szerint kidobták, még ha pár hónapja születtek is, és beálltak az új ideológia által meghatározott irányvonal mögé. Az új ideológia pedig felfedezte a „nemzeti történelmet”. Ez annál inkább kézenfekvő volt, mivel kevesen bírtak bármely idegen nyelvet olyan szinten, hogy egyenlő félként bekapcsolódjanak a nemzetközi tudományosságba.

Jelenleg Ukrajnában nem egységesen oktatják a történelmet, hanem, akár csak az egykori Szovjetunióban, van egy egyetemes történelem és vele párhuzamosan egy Ukrajna története nevű tárgy. Utóbbi nem az ukrán nemzetiségi földek vagy az ukrán nép történetét tárgyalja, hanem a jelenlegi ország területtörténetét

visszamen leg. Ez pont olyan mesterséges tárgy, akár a Szovjetunió története volt, hisz sem az el bbi, sem pedig Ukrajna nem létezett a 19. vagy az azt megelőző évszázadokban. A jelenlegi országterület 1954-ben alakult ki véglegesen, amikor az akkori OSZFSZK-tól az USZSZK-hoz csatolták át a Krim-félszigetet.

Az első tankönyvet, melyben témánk kifejtésre került, 1991-ben adták ki, ám ahogy egy évvel megjelenése után egyik szerzője beismerte, az „hamarabb elveszítette aktualitását, mint ahogy a tanulók kezébe került volna”. Ez a tankönyv tele volt emocionális jelzős szerkezetekkel, és ahogy az egyik ukrán történész később jellemezte, csak a „zászlót cserélték le”. Jelenleg a harmadik generációs történelemtankönyvek vannak forgalomban, melyek már nyilvánosan meghirdetett pályázatok útján születtek. 1991 óta a különböző oktatási és iskolareformok miatt elég sokszor váltották a tankönyveket, és a rendelkezésünkre álló időkeret miatt nem is próbálkozhatunk meg mindegyik elemzésével.

Jelenleg az ukrán oktatási minisztérium ajánlási listáján az adott időszakot tárgyaló, 11. (végzős) osztályokban ukrán történelem tankönyvből három „darabot” találunk, míg egyetemes történelemből négyet. E hét tankönyvből ötöt vetettünk részletes vizsgálat alá, melyek a legnagyobb példányszámban (10 ezer vagy ennél több) jelentek meg. Érdeemes megjegyezni, hogy az újabb könyvek nem jelentettek automatikusan új szerzőt. Sajnos a választható tankönyveknél csak a szerző más, a tényanyag és a szemlélet ugyanaz.

Az egyetemes történelmet tárgyaló tankönyvekkel kezdeném, ám előtte érdemes beletekinteni a központi tantervi elvárásokba, mely a középiskolai szint szakosítása miatt eltérő óraszámú és mélységben várja el a téma ismertetését. Az alap, amit szabvány-szintnek neveznek, egyetemes történelemből öt órát irányoz el a második világháborúra és az utána kialakult világ tanítására, melynek első blokkjába került a Barbarossa terv és a Szovjetunió elleni támadás. Ezzel szemben a történelem és filozófiára szakosodott osztályokban magára a háborúra tizenkét órát jelöltek ki, melynek fejezetcímében megjelenik a nagy honvéd háború kifejezés (igaz, zárójelben), ám a kötelező fogalmak között is megtaláljuk. A háború utáni korszakra még hat órát irányoznak el.

Az általunk megvizsgált három tankönyv kivétel nélkül alkalmazkodik a tanterv elvárásához, külön témakörben mutatják be a II. világháborút, ami a kiadványokban 43 és 71 oldalnyi A5 formátumú oldalak között mozog. E témakörön belül van, ahol, mint „Az 1941-42. év hadieseményei” leckében a „Németország megtámadja a Szovjetuniót” fejezet alatt, van, ahol, mint „Az agresszió kiterjesztése Európára és Ázsiára 1941 folyamán” leckében „A hitleri Németország támadása az SZSZKSZ ellen” alcím alatt lelhet fel kutatásunk témája. A szövegeket, melyek alig térnek el egymástól, lexikaiizmus és faktológia jellemzi. Minden szövegközlés ténymegállapítás, nincs ítélet, jellemzés, min sítés. Közlik a támadás idejét, helyét, majd tizenegy pontban felsorolják a Vörös Hadsereg sikertelenségeinek okait: (váratlanság; a hadseregben történt repressziók; a szigorú központosítás miatti kezdeményezés hiánya; az új fegyverzet hiánya; az új védelmi vonalak hiánya; a téves szovjet hadi-doktrína - az ellenség földjén fogunk harcolni; csak Kijevre összpontosítottak; csak gy ztes háborúra volt tervük, nem reagáltak le elég gyorsan a támadást; a lakosságot nem készítették fel a háborúra; nem voltak elég gyorsan mobilizálva a csapatok; a kiegészít csapatkontingensek sokszor el voltak vágva csapatrészeikt l). Jelz s szerkezet csak Kijev és Harkov védelménél fordul el , „h sies védelem” formában. Jellemz rájuk, hogy a Szovjetunió elleni háborút a II. világháború szerves részeként tárgyalják, minden esetben betartva a kronológiai sorrendet, de alkalmazva a szinkronitást és a folyamatosságot. A távolságtartás elvét követik, nem becsülik sem alá, sem pedig túl a Szovjetunió helyét és szerepét a háborúban. Adatokként a németek részér l a következ k jelennek meg: 190 hadosztály, 4,7 millió katona és tisz, 3900 tank, 4800 repül , 43 800 löveg. Szovjet részr l: 180 hadosztály, 10 ezer tank, 8000 repül . A német el rehaladás 1941-ben igen gyors volt, mert szre 1,5 millió km² területet foglaltak el, ahol a háború el tt 75 millió lakos élt. 1941 decemberére a szovjet hadsereg b l 4,5 millió elhunyt, megsebesült vagy fogságba esett. Nem jelenik meg azonban sehol sem a nagy honvéd háború kifejezés, sem pedig a kollaboráció leírása, amit pedig a tanterv el ír.

A téma legrészletesebb tárgyalását az „Ukrajna története” tárgy keretein belül találjuk, mivel a Szovjetunió elleni támadás a fehér-orosz területek mellett az ukránt érte el ször. A terjedelmi különbség már a tanterveknél szembet n , hisz e tárgynál az alap/szab-

ványszinten az évi ötvenkét órából hetet, az akadémiai szinten nyolcat, míg a történelem és filozófiára szakosodott osztályokban az éves száznegyven órából tizenkettőt kell e téma tanítására fordítani. Az 1-2. szintnek e témából a követelményrendszere azonos: a nagy honvéd háború kezdete; a Vörös Hadsereg visszavonulása; mobilizáció és evakuálás; Ukrajna megszállása; kollaboráció. Külön leckében kell foglalkozni a megszállási rendszerrel, a koncentrációs táborokkal, a holokauszttal, az Ostarbeiterekkel. Ugyancsak külön kell kiemelni az ellenállási mozgalmat, annak két irányát, az OUN és UPA szervezeteit, tevékenységét. A szakosított oktatásra szánt tantervben már megjelenik külön pontként Babij Jár, az ukrán holokauszt címszó és számadata - 1,6 millió ukrán-zsidó. Itt az SS Galicsina hadtestét, az UPA szovjet partizánok, az Armija Krajowa és a német megszállók elleni harcát, s t az 1943-as volyni megszárlást is említi. Mint látható, különböző szinten a tények különböző mélységét/anyagmennyiségét kell tanítani.

Az „Ukrajna története” tankönyvet 1991 óta két ember neve fémjelzi pár más társszerző között: Turcsenko Fegyiré és Kulcsickij Sztaniszlavé. Mindketten akadémikusok, Ukrajna Nemzeti Tudományos Akadémiájának tagjai, professzorok. A két könyvet nem fogom külön-külön ismertetni, mivel a koncepciójuk ugyanaz: „szervezett formában való felejtés és emlékezés megtestesítési, illetve társadalmi-politikai projektek, melyek az állam-politikai nemzet formálását szolgálják”. Persze azért nem csak árnyalatnyi, de számadatban lévő különbségek is felfedezhetők az alapos vizsgálat során. Mindkét könyv A5 formátumú, így azonnal látszanak az aránybéli különbségek: a Turcsenko nevével fémjelzett kiadványban a témára 22 oldalt, míg a Kulcsickij ében 9-et szántak. Mindkét könyv mellett a nagy honvéd háború kifejezést. Az elzáró német és szövetséges haderő megszállják Ukrajnát, míg az utóbbinál Vereség és sikertelenségek ideje (1941. VI -1943. XI.) lecke címe alatt található a náci támadás kifejtése. Mindkettőt fasisztának nevezi Németországot, bár Turcsenko később a náci fogalmat is használja. Utóbbi nevével fémjelzett tankönyv nem szolgál adatokkal a háború kezdetekor szemben állók katonai erejéről, csak a szovjet veszteségeket ecseteli: az első napokban a repülő tereken több mint 1200 katonai repülőt semmisítettek meg, július 11-re mindössze 249 repülő volt a DNY-i front birtokában, 1941 novemberében a Vörös Hadsereg 3,6 millió katonája és

tisztje került náci fogságba, akiknek 1/3-a, 1,3 f ukrán nemzetiség volt. A Kulcsickij-féle tankönyv szerint a Barbarossa tervben Németország és szövetségesei 190 jól felszerelt hadosztályt, készítettek el 5,5 millió f vel a Szovjetunió elleni támadásra. Ezzel szemben a nyugati körzetekben 170 szovjet hadosztály és 2 brigád (2,9 millió f) állomásozott, akik elavult harci technikával voltak ellátva. Az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézete által a tavaly kiadott A második világháború Ukrajna történeti emlékezetében cím publikációjában a német és szövetséges hadosztályok száma megegyezik a fent említett tankönyv adatával, ám annak katonai és tiszti kontingensét 4,795 millió f ben adja meg. A szovjet hadosztályszám is azonos, de a benne lévő kontingens is megjelöli - 3,488 millióban.

Közvetlenül a náci támadáshoz tartozik még annak a kérdésnek a vizsgálata, hogyan viselkedtek a német katonák és hatóságok az ukrán földeken közvetlenül a támadást követően, illetve hogyan fogadta a beözönlő német seregeket a nyugat-ukrán földek lakossága. Kulcsickijék azt írják, hogy a fasiszták az európai civilizáció közepén vissza akarták állítani a rabszolga-jobbágyi, ültetvényes rendszert, ami németek faji felsőbbrendűségére alapozott, s Ukrajna lakossága körében végrehajtani a genocídium programját. Két bekezdésben ír a szovjet partizánmozgalomról, s arról, milyen mély gyűlölettel fogadta a helyi lakosság a betörő németeket.

Ezzel szemben Turcsenkóék könyvében „A náci új rend” vázlatpontban írnak arról, hogy a németek kiegészítő adminisztrációt hoztak létre a helyi lakosság azon képviselőiből, akik hajlandóak voltak együttműködni a megszállókkal: a városokban a polgármesterekkel, vidéken a járási elöljárókkal, falun a bírókkal, a kiegészítő rendszeggel. A németek széles körű propagandát folytattak a bolsevikok ideológiai tevékenységének eredményéről, így akarván megszerezni a lakosság támogatását. Az NKVD szervei által végrehajtott erőszakos kollektivizálást, az 1932-33-as éhínséget, a feltárt tömegsírokról készült képeket újságok, plakátok és egyéb propagandaanyag segítségével terjesztették - ami nyomásztóan hatott az ukrán lakosságra. A lecke utáni források között közölnek egy kivonatot az SS 2. lovashadosztály parancsnokának jelentéséből, mely 1941. augusztus 12-i keltezéssel van ellátva: „...az ukrán és belorusz lakosság nagyon szívélyes... A szívélyesség abban mutatkozik meg, hogy a sereg bevonulásakor azonnal tejet, tojást és egyéb élelmet hoztak a katonáknak ingyen és teljesen önként...” Ennek a könyvnek a szerző

terjedelmesen írnak mind a szovjet partizánmozgalomról, mind pedig az Ukrán Nacionalisták Szervezetéről (OUN), illetve az Ukrán Felkelő Hadseregről (UPA) is, de azt megjegyzik, hogy a szovjet hatalommal ellentétben az OUN idejében megszervezte az illegális mozgalmat. Dokumentumként pedig idéznek az OUN Bandera irányzatának a Harmadik Birodalom kormányzójához intézett memorandumából: „... Még ha ukrainai bevonulásukkor a német csapatokat érhető módon felszabadítóként fogadják is, ez hamar megváltozhat, ha Németország úgy vonul be, hogy nem áll szándékában visszaállítani az ukrán államiságot és hangoztatni a megfelelő jelszavakat..

Fenti tényeket összegezve az egyetemes történelmet taglaló tankönyvekben kevés tényhibát találtunk. A Szovjetunió elleni német háborút a II. világháború részeként tárgyalják, de nem emelik ki azt külön szakaszként, nem használják rá a nagy honvéd elnevezést. Problémásabb a helyzet az „Ukrajna története” tankönyvekkel, mert attól függ en, hogy az iskola melyik könyvet kapja meg a központi elosztóból, lehet, hogy teljesen más képet kap a tanuló a Szovjetunió elleni náci támadásról és az ukrán földeken lezajlott eseményekről. Elhallgatják Bandera szerepét a holokausztban. Helyenként hibás és/vagy zavaró a fogalomhasználatuk (lásd: fasiszta németek), olykor pedig könyvenként más-más adatot adnak meg ugyanarról a tényről.